

ИЗСЛЕДВАНЕ НА АРХИТЕКТУРАТА В БЪЛГАРИЯ ОТ ПЕРИОДА НА XIX ДО СРЕДАТА НА XX ВЕК

Александрина Първанова

Лесотехнически университет – София, e-mail: allia_devill@abv.bg

РЕЗЮМЕ

В статията се разглежда развитието в архитектурата на България от периода на Възраждането до средата на XX век. Извършва се анализ на съществуващите исторически образци в жилищната и обществена архитектура. Проследява се тяхното развитие във времето. Направеното изследване има за задача да покаже как еkleктичният европейски стил от този период оставя отпечатък върху българската архитектура. Целта на проучването е да се обясни многостилието в интериора и мебелите, използвайки основните архитектурни елементи като източник.

Ключови думи: архитектура, Българска архитектура, исторически образци, Възрожденска архитектура.

УВОД

Изследвани са три периода от българската архитектура в хронологичен ред, в които важен фактор за развитие играе силното влияние на европейските стилове: *Възраждане* (Ранно Възраждане 1762–1830 г.; Зряло Възраждане 1830–1860 г.; Късно Възраждане 1860–1878 г.), *Следосвободенски* (1878–1914 г. Първата Световна война), *Междувоенен* (1914–1944 г.). Това дава добра представа за архитектурата в отделните етапи на развитие. Паралелните участия на източната и западната култура наслояват и обогатяват знанията на българските архитекти, постигайки национален стил в строителството и интериора.

1. ВЪЗРАЖДАНЕ

Възраждането намира началото си през втората половина на XVIII век, когато Турската империя започва преход от феодализъм към капитализъм. Развиват се стоково - паричните отношения с Англия, Франция, Австрия, Русия и др. Развитието на капиталистическите отноше-

ния довежда до изменения в демографският облик на България. Големите градове като София, Пловдив, Скопие, Търново, Русе и др. се превръщат във военно-административни центрове, което ограничава по-малки градове като Габрово, Калोфер, Карлово, Котел, Копривщица и пр., да се обособят като градски общини с цел ръководство и благоустройство на селищата. Промяната в строя развива и нова класова структура в българското общество.

1.1. РАННО ВЪЗРАЖДАНЕ (1762–1830 г.)

1.1.1. Градоустройствените планове имат сходни черти, но се различават в начина на градеж. Някои градове запазват индивидуален образ според конкретната среда и район. Българският строител успява до съвършенство да използва наследеното градоустройствено правило за съобразяване с природните дадености и цялостно композиране на селището и неговите елементи с пейзажа. Все още няма строителство с цел облагородяване на селищата, поради поробенният начин

на живот. Но 1827 г. френския офицер А. Йегершмит прави първи план на Пловдив и околността, с което виждаме началото на градоустройствения подем.

1.1.2. Обществената архитектура се ограничава с турски джамии, ханове, конаци, сараи и други сгради полезни на управляващият паша. Примери от този период виждаме в джамията на гр. Видин, построена през 1798–1800 г., забележителна с минарето, което завършва със сърце. Близко до нея е построена библиотека и училище в ансамбъл. На мястото на Стария сарай, през 1801 г. е издигната Кръста казарма, използвана за конак на еничарите и с характерна кръстовидна форма. Всичките сгради са построени от камък, покрити с мазилка от бяла вар, характерен метод за този период.

1.1.3. Жилищните сгради изглеждат недовършени. Съществува забрана за изграждането на големи представителни къщи, съвместно със забраните за ярките цветове на дрехите и прочие. Затова българското население се задоволява с къщи от камък, дърво или вкопани в земята с едно или най-много две помещения. Конструкциите и плановата схема са прости и силно зависещи от огнището. Стаите се изграждат главно около него. Използва се венцова, стълбово-плетна или паянтова конструкция. Бедността и подтисничеството се забелязват и в интериора, който е прост, без излишна мебелировка.

1.2. ЗРЯЛО ВЪЗРАЖДАНЕ (1830–1860 г.)

1.2.1. Градоустройствения план вече има друг облик поради промяна в законодателството на Османската империя. След откъсването на Гърция и Сърбия през 1830 г., Турция търпи икономическа криза. Империята воюва и има нужда някой да изхранва, облича и въоръжава армията, което извежда развитието на

българското занаятчийство на преден план. В затруднено положение, турската империя за пръв път разрешава на българина Добри Желязков да основе 1834 г. в гр. Сливен вълненотекстилна фабрика за военни платове. Строи се безпланово, като основни елементи са: чешми, каменни мостове и часовникови кули. Селището започва да се сформира от малки жилищни махали, само за турци или само за българи. Характерни черти в градоустройствен план са плътно застрояване, неправилна форма на уличната мрежа и задължителен белег – площадът.

1.2.2. Обществени сгради.

Нахлуват европейски капитали в икономиката. Фабриците стават все повече, пристанищата в Бургас и Варна придобиват стопански възход. Жилищната сграда променя приземният си етаж в работилница и склад, но не и външният си характер. С развитието на производствените сили и засилване на борбата за църковна и политическа свобода, възникват нови изисквания и задачи пред живота. Образованието от църковно става светско, което променя училищата от килийни в отделни сгради с класни стаи и коридори. Първото българско класно училище е основано от Иван Момчилов през 1843 г. в град Елена. Училищата много приличат на жилищни сгради, като използват същите архитектурни похвати като портик, фронтон с кобилична крива и други елементи очевидно под чуждо влияние. Църквите се изграждат около центъра на селището или в някои случаи в центъра на българска махала. В този период се строи еднокорабна църква, която е сравнително уголемена и в ширина и височина спрямо жилищните сгради. В по-късен етап се появява трикорабната базилика. Майсторите трябва да правят църквите ниски и да не се виж-

да кубе, което вгражда сградата с метър в земята и променя външният и облик. Очевидната свобода дава тласък на по-обемно строителство.

1.2.3. Жилищните сгради.

На малката ни територия се формира голямо разнообразие от завършени типове жилищни къщи: Западна (район от р. Искър до р. Дунав), Северно балканска (Тетевен, Трявна, Троян, Елена), Камчийска (район Жеравна, Котел, Градец), Копривщенска, Родопска, Банска, Странджанска, Пиринска, Черноморска и Пловдивска. Съществува закономерност, красивите симетрични къщи са затворени, а красивите асиметрични са отворени. Появяват се допълнителни помещения – соба (спалня), чардак, пруст (посрещник), килер и т.н. Интериорът през Възраждането се състои от малобройни и малогабаритни подвижни и неподвижни мебели – сандък за брашно, ношви, софра, полица, миндер, трикрако столче. Тези елементи са изградени в синхрон с източните заемки и традиционните български декоративни похвати.

1.3. КЪСНО ВЪЗРАЖДАНЕ (1860–1878 г.)

1.3.1. Градоустройствен план.

През този период, българската църква се отделя от Гръцката патриаршия и възниква класа на буржоазия, която започва да формира българската нация според своите нужди и условия на живот. Обликът на селищата бързо придобива нов европейски вид - оформяне на чаршийски центрове и площи с калдъръм. В глобален план се очертават два вида градове спрямо населението: с преобладаващо българо – земеделско и с турско в по-големите градове.

В София се прокарват петте входно изходни пътища. Това дава тласък на

реконструкцията на шосейната мрежа, изграждат се мостове и пристанища. Майстор на мостове през Възраждането е Никола Фичев. Беленският и Ловчанският мост са съчетание на инженерно съоръжение и архитектура. Майсторът третира облицовките с квадрова техника, като фасада на някоя сграда и им придава архитектурен облик.

1.3.2. Обществени сгради.

Многообразието се увеличава с хотели, ханове, болници и правителствени сгради. За да задоволят нуждите на новия стопански живот, в селищата се изграждат занаятчийски работилници, дюкяни и складове. Това дава началото старата чаршия да се превърне в по-търговска, уширена и с характерен архитектурен градеж улица. Към края на XIX век българското производство се разширява и в чужбина, което води до нужда от по-големи помещения за складове и увеличаване етажността на сградите (фиг. 1). В средата на XIX век, турската власт поради ред причини не спазва строителните ограничения и възрожденският архитект започва да обръща по-голямо внимание на външната архитектура. През 1879 г. е създадена най-голямата Софийска първоградска болница, сега наречена Александровска (фиг. 2). Архитектите успяват да съвместят стремежа за възраждане, заложен в идейната основа на руския „архитектурен историзъм“, т.нар. руски стил, с авангардните виждания на сецесионна. Представителна сграда е конакът с (фиг.3,4,5) характерен елемент от кобиличен фронтон на централния вход с колони придържащи вторият етаж. Знак за Възраждане са църквите изградени с тухли и покрити с бяла вар.

Фиг. 1. Търговска улица с дюкяни, Русчук (Русе), 1878 г.

Фиг. 2. Александровка болница, гр. София.

Фиг. 3. Конакът в Етрополе. 1853–1870 г. от етрополските майстори Дено и Цветко в типично възрожденски архитектурен стил, сега е исторически музей.

Фиг. 4. Конакът в кв. Райково, гр. Смолян. (Пашмакль) конакът на феодала Салих Ага, построен през 1916 г. – преди и сега.

Фиг. 5. Конакът гр. Велико Търново. 1872 г. построен от Никола Фичев

1.3.3. Жилищни сгради.

Оживеният стопански и културен живот на богатата буржоазия изисква нови и повече удобства към къщата. Най-оживеното средище на търговия и капитали е Пловдив. Развива се осово симетричната къща с богато планово, фасадно и обемно решение. Многоетажните и многостайни жилища намират еволюция и в други области на България. Единствено в Котленско, Арбанаси, Трявна, Тетевен и Банско се среща силен индивидуализъм при архитектурния облик и не се допускат чужди заемки. Жилищата са разточително декорирани. Външната и вътрешна украса е богата и степенувана в зависимост от предназначението на помещението. Стените са оцветени в един тон, след което са изрисувани пейзажи, венци, кошнички или цветя. Характерни елементи като алафрангата и подвижната мебел, показват европеизирането на жи-

лицето в интериора. Богато апликираните тавани и дърворезба са елементи, изтъкващи общественото положение на стопанина и национално майсторство. Българският дърворезбар се съсредоточава върху неподвижните елементи на интериора: вратите, стените и особено таваните. Любовта на българина към многоцветие и орнамент намират богат израз в архитектурата и интериора.

2. СЛЕДОСВОБОЖДЕНСКИ ПЕРИОД (1878-1914 Г. ПЪРВАТА СЕТОВНА ВОЙНА)

2.1. ГРАДОУСТРОЙСТВЕН ПЛАН.

След Руско-Турската освободителна война градовете започват нов живот. Създава се буржоазен градски порядък, засилва се икономическо развитие и културен живот. Поради липса на български кадри в първите години са привлечени архитекти и инженери от Русия, Чехия,

Германия и др. Това води до прекъсване на Възрожденските строителни традиции. Развитието на капитализма засилва разслоението в българското общество, което довежда до увеличение на работническата класа. Пристъпва се към модерно благоустрояване на някои градове. Русе се превръща в най-големият град и е като втора столица на княз Александър I. В София 1882 г. са създадени Борисовата и Княжеската градина от швейцареца Даниел Неф и немецка Карл Бец. Архитектурното развитие се ръководи от стремеж за опазването на народностната и националната идентичност, като се усвояват най-напредничавите европейски идеи.

2.2. ОБЩЕСТВЕНИ СГРАДИ

Архитектурата на сградите се променя в съответствие с възприемането на европейския стил на живот, вкусове и мода. През първите двадесет години след Освобождението обществената и жилищната архитектура са почти изцяло дело на чужденци. Бързото развитие на строителната техника, новите строителни материали и технологични похвати през XIX век разрушават съществуващото дотогава съответствие между конструкция и форма. Ново зараждащите се изкуство и архитектура обявяват своето скъсване с традициите чрез названието „Secession“. Отличава се с единомислие и се стреми да постигне едно ново, органично единство между конструкция и форма. Появяват се възможностите на новите материали - метал, железобетон, стъкло. Те въплъщават обществените настроения и духовната нагласа на нацията произтичаща от необходимостта да се създадат нови типове сгради в национално романтично направление. Обществената архитектура се ръководи от модерни композиционни решения. Тя е изградена от отделни функционални звена, изявени във външните

обеми, които се разкриват пред погледа постепенно от много зрителни точки. Вътрешните пространства са пластични и преливат едно в друго с меки преходи.

2.3. ЖИЛИЩНИ СГРАДИ.

Под влияние на западната архитектура и желанието на богатата буржоазия да изпъкне, жилището променя плановата си схема, в обемното и фасадно изграждане. Изгубва се представата за къща като едно цяло. Само нейната фасада, обърната към улицата се признава достойна за украса. Европейският начин на структуриране е около коридора, а не както до сега около трапезарията. Изключение правят заможните българи, които строят сгради на два етаж с център холът, който е осветен от оберлихт в стил сецесион. Още първите построени в София елитни къщи съчетават рационална функционална организация и еkleктична външност, прилагайки почти всички ордерни системи. Поради различните класи в обществото се появяват и различни по архитектурно съдържание жилищни къщи: селска и градска. Провинциалните домове се изграждат в старите Възрожденски традиции, но с повече етажност и по-богат интериор под влияние на градските. Буржоазната къща е голяма, представителна, многоетажна с много различни стаи по предназначение, поставени около коридор. Централната фасада е раздвижена с ризалит, рустифицирани ъгли и богати рамки на прозорците. Еkleктичната смесица от барокови, ренесансови и други елементи придават внушителен вид на съвременни удобства смесени със западен технически прогрес. Пример е къщата на кмета на София през 1907 г. Димитър Яблански, построена от австрийския арх. Фридрих Грюнангер.

3. МЕЖДУВОЕНЕН ПЕРИОД (1914–1944 Г.)

3.1. ГРАДОУСТРОЙСТВЕН ПЛАН.

След края на Първата световна война в България се преселват стотици хиляди бежанци. Заселват се в големите градове и това довежда до демографски промени. Появяват се незаконни безпланови квартали. Създава се остра криза в жилищното строителство, а градовете започват да се пълнят все повече. Започват да се изграждат нови бежански села, а столицата желае да намери ново градоустройствено решение за извънградските части и предградия. Така от 1919–1927 г. към София се прибавят 19 нови регулационни разширения.

3.2. ОБЩЕСТВЕНИ СГРАДИ.

След застоя през войната, българските архитекти бързат да започнат проектите си от преди това. Такъв е случаят със Софийския държавен университет. Проектиран 1906 г. от арх. Бреансон, започва строителство чак през 1920–1934 г. Подобни на този стил са сградите на Министерството на земеделието и хотел „Империал“ проектиран от арх. Маричков. От края на 20-те до края на 30-те години се развиват изцяло в стил модернизъм. Благодарение на широко разпространената конкурсна практика, укрепват професионалните позиции на по-младите архитекти и влиянието на модерните идеи. С разрастването на търговските, финансовите и други делови дейности в столицата, строителството на административни сгради, банки и хотели придобива съществено значение както за силуета на града, така и в стилистично отношение. Примерите от края на 30-те години в София са напълно адекватни на западноевропейските образци в модернизма от същия период.

3.3. ЖИЛИЩНИ СГРАДИ.

Поради кризата свързана с бежанците и силно увеличаващото се население в градовете се разпространява кооперативна форма на многоетажно апартаментно жилищно строителство. След навлизането на модернизма, тази форма на градоустройство става най-търсена. Гелемите спекулации и търсенето на висока печалба довежда до недопустими еркерна изкачания на фасадите. В 1921 г. българското инженерно-архитектурно дружество изнася доклад с който рамкира новите изисквания към строителството с оглед съвременния начин на живот. През 1934 г. с наредба –закон в София за пръв път се въвеждат квартално-застроителни и улично-силуетни планове, което води сградите в ансамблово разположение. Плановите решения са функционални с минимален набор от помещения, обслужвани от коридор. В интериора се търси опростена връзка между отделните помещения, които са по-светли и просторни. От планова схема с коридор постепенно към средата на XX век се преминава към такава с хол по подобие на чужди стилски заемки. Осъвременените фолклорни мотиви от традиционните жилищни и църковни интериори включват мебели, вградени шкафове, с пестелива стилизирана декорация от дърворезба или интарзия, стенни ниши и камини с каменни и тухлени облицовки, аксесоари от ковано желязо. Примерите от края на 30-те години в София са напълно адекватни на западноевропейските образци в модернизма. Те се наблюдават в почти всички кооперативни сгради в началния си етап.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В различните региони на България през XIX век се строи по различен начин,

но като цяло строителството носи един и същи дух, условно наречен „Българска Възрожденска архитектура“. Тя притежава изключителни качества, които я отличават от всички останали строителни традиции по света и може да се приеме, че отразява характера, културата и менталитета на българския народ като цяло. През Възраждането, Османската империя носи чужда култура, затова българската е изолирана от западното европейско развитие и не преминава през поредицата от стилове: готика, ренесанс, барок, рококо и класицизъм. След Освобождението става модерно да се строи по европейски и българинът обръща гръб на своята строителна традиция, отчуждавайки се от собствената си култура. Националният стил експериментира, като преминава през еkleктичен стил до модернизъм. Тези заемки, характерни елементи на различни епохи, характеризират цялостният образ на архитектурата и интериора. Този анализ няма претенции да бъде изчерпателен по отношение на стиловите особености. Той само посочва характеристиките на строителството в пространствата във връзка с характеристиките, породени от социално-икономическите отношения и развитието на социокултурната среда. Във връзка с това може да се твърди, че даже и в съвременния интериор е възможно да се постигне илюзия за дадена епоха, като се спазват и прилагат определени принципи при изграждането.

ЛИТЕРАТУРА

1. Енциклопедия на България, 1996 г., том 7
2. Желева-Мартинс, Д. (2002). Първи стъпки към модернизирани и европейзирани на българското градоустройство след Освобождението. „Проф. Марин Дринов“, С.
3. Желева-Мартинс, Д. (2004). Градоустройствени паралели. България и светът. Хроника. Градоустройство и архитектура на България 19–20 век. „Марин Дринов“, С.
4. Йокимов, П. (2005). Сецесионът и Българската архитектура. БАН, С.
5. Коева, М. (2007). Православни храмове на третото българско царство.
6. Коева, М. (2008). Развитие на селищните структури по Българските земи през 18–19 век.
7. Кожухаров, Г. (1953). Български къщи от епохата на възраждането, С.
8. Кожухаров, Г., и Ангелова, Р. (1971). Пловдивската симетрична къща, С.
9. Кратка история на българската архитектура, БАН, С., 1965 г.
10. Николаиду, Д. (2002). Европейското влияние върху богатото балканско жилище от 18 и 19 век. По материал от България и Гърция.
11. Николаиду, Д. (2005). Гръцкото жилище и балканската архитектура 17–19 век.
12. Първанов, К. (2005). История на Българските мебели, „Проф. Марин Дринов“, С.
13. Първанов, К. (2006). Мебелите на България. „Проф. Марин Дринов“, С.
14. Първанов, К. (2008). Непознати страници от историята на Българските мебели. „Проф. Марин Дринов“, С.
15. Първанов, К. (2010). Озарени от красота, „Проф. Марин Дринов“, С.
16. Стамов, С. (1989). Българската жилищна архитектура 15–19 век, БАН, С.
17. Харбова, М. (2002). Европейски влияния и етнокултурната идентичност на Българите. Интернационална научна конференция – Модерността вчера и днес.
18. www.liternet.bg
19. www.bolgari.net
20. www.lostbulgaria.com
21. www.bgjourney.com
22. www.sofia.bg
23. www.vesti.bg
24. www.trud.bg
25. www.temanews.com
26. www.stra-sofia.com
27. www.history-bg.eu
28. www.boinaslava.net
29. www.zeleva-martins.com
30. www.ideabg.com

STUDY OF ARCHITECTURE IN BULGARIA DURING THE 19TH TO MID 20TH CENTURY

Aleksandrina Parvanova

University of Forestry – Sofia, e-mail: allia_devill@abv.bg

ABSTRACT

In the article, the development of Bulgarian architecture from the Revival period to the mid-20th century is considered. An analysis is performed of existing historical patterns in the residential and public architecture. Their development is traced over the time. The research aims to show how eclectic European style of this period leaves a mark on Bulgarian architecture. The purpose of this study is to explain the variety of styles in interior and furniture, using basic architectural elements as a source.

Key words: architecture, Bulgarian architecture, historical patterns, Revival architecture.